

CSIZMADIA ERVIN

A magyar pártok Nyugat-Európa-képe

A külpolitikai konszenzus és a konszenzuszánc

A rendszerváltás óta eltelt évek egyik érdekes fejleménye, hogy miközben könyvek, tanulmányok és rövidebb írások sora foglalkozott a magyar társadalom, illetve az értelmiségi közvélemény Nyugat-percepciójával, alig akadt olyan munka, amely behatóbban megvizsgálta volna a pártok külpolitikáról, tágabban: Nyugat-Európáról alkotott programjait és megnyilatkozásait. Ami a szűkebben vett külpolitikát illeti, történészek (Závodszy 1997), szociológusok (Zsolt-Derényi 1993; Csepeli-Závecz 1997) és más diszciplínák művelői is kifejtették a véleményüket (Glatz 1997a; 1997b); ezzel szemben a pártok Nyugat-képéről lényegében nem rendelkezünk behatóbb ismeretekkel. A hazai pártok és a pártrendszer legátfogóbb és legszínvonalasabb földolgozásában (Fricz 1996) sem foglalja el a téma a súlyának megfelelő helyet, mint ahogy hiányzik a külpolitikai vetület elemzése a korai pártprogramok tartalomanalíziséből is (Kovács-Tóth 1992). Üdítő kivételnek számít Simon János (1997) kutatása, aki – ismereteink szerint – először próbálkozott meg annak empirikus vizsgálatával, hogy van-e valamilyen, s ha igen, milyen különbség a parlamenti pártoknak Nyugat-Európa-hoz, az integrálódó Európához fűződő viszonyában!

De bármennyire egyedülálló Simon dolgozata, nem tesz kísérletet arra, hogy empirikus adatait tágabb elméleti keretbe helyezze. Azaz hiába állapítja meg – vélhetően helyesen –, hogy Magyarországon nincs számottevő különbség a kormánypártok és az ellenzék Nyugat-percepciójában, vizsgálatából nem adódnak közvetlenül általánosítható tanulságok.

Alábbi tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy – a Simon által kifejtetteket is szem előtt tartva – a külpolitika és a pártok viszonyrendszerében újabb hipotézisrendszert vázoljunk föl. Az elemzés döntő részében pártprogramok tartalomelemzésére, illetve a vonatkozó szakirodalom továbbgondolására építünk, a témára vonatkozóan külön kutatást

nem végeztünk. Hipotéziseket szeretnénk megvizsgálni, amelyekkel – reményeink szerint – közelebb juthatunk a pártok Nyugat-képének és ezen keresztül magának a konszenzusteremtés magyarországi folyamatainak értelmezéséhez.

Két hipotézisünk a következő:

1. A rendelkezésünkre álló pártprogramok időben dinamikát mutatnak, a pártok Nyugat-képe a rendszerváltás első éveitől kezdve lényegbe vágó változásokon ment keresztül. Nem tartható az az elképzelés, miszerint a pártok *kialakult-standard* Nyugat-képpel rendelkeztek az elmúlt csaknem egy évtizedben. Éppen ellenkezőleg: a Nyugat-Európáról, az Európai Unióról, a NATO-ról és más intézményekről, szervezetekről vallott felfogásuk a pártosodási folyamat dinamikájának megfelelően maga is változott.

2. A manapság a pártok között tapasztalható külpolitikai konszenzus korántsem állandó eleme az elmúlt két parlamenti ciklusnak. Hipotézisünk az, hogy a jelenlegi *külpolitikai konszenzus* annak a változó természetű *konszenzuszláncnak* a része, amely korábban másfajta konszenzusokat teremtett és haladott meg.

A továbbiakban viszonylag részletesebben igyekszünk bemutatni a pártok Nyugat-Európára vonatkozó elképzeléseit, majd az általunk konszenzuszláncnak nevezett speciális folyamatot és annak variánsaként a külpolitikai konszenzust.

A MÁGYAR PÁRTOK NYUGAT-PERCEPCIÓJÁNAK DINAMIKÁJA

Tanulmányunkban kiindulópontnak tekintjük azt a megállapítást, amely szerint a magyar politikatörténetben „a belső politikai erőteret egy rendkívül nagy befolyású külső erőcentrum strukturálja. Nemcsak az állam túlsúlyos tényező tehát a történelmi fejlődésben, hanem fokozott mértékben egy olyan külső erőcentrum is, amely gyakran, áttételek nélkül, közvetlenül – jogilag-alkotmányosan és erőszakszervezetileg is – belső tényező egyszersmind” (Ágh 1992:134). Dolgozatunk első részében ehhez kapcsolódva három kérdésre szeretnénk választ kapni. Először is arra, hogy a nyugati erőter perzepciójában milyen elmozdulások történtek az *absztrakt* ideáltól a *konkrét* nyugati intézmények elfogadásáig és programszintű igenléséig. Másodsor azt vizsgáljuk, hogy a pártok programjaiban hogyan, milyen *kölcsönhatásokban* jelenik meg Nyugat-Európa és Magyarország. Harmadik kérdésünk az, hogy a pártok programjai milyen mértékben tartalmaznak a tartalmi-szubsztantív elemeken túl úgynevezett járulékos elemeket: mennyiben számolnak menetredekkel, forгатókönyvekkel, mennyiben fordítanak figyelmet a *mit* mellett a *hogyanra* is. Azt feltételezzük, hogy e három dimenzióban a pártprogramok igen lényeges különbségeket mutatnak. Az első pontban inkább a hasonlóságok dominálnak, a másodikban, de különösen a harmadikban viszont szembeötlőek az eltérések, ám – mint látni fogjuk – nem borítják föl (legalábbis egyelőre) a pártok közötti külpolitikai konszenzust.

Az absztrakt Nyugat-ideától az Európai Unióig és a NATO-ig

Ha az elmúlt csaknem tíz évet szakaszokra bontjuk, először is azt állapítjuk meg, hogy Nyugat-Európa mint ideál, illetve mint követendő fejlődési modell a '80-as évek közepétől jelent meg a magyar politikai és gazdasági elit percepciójában. Ennek a korai fázisnak az áttekintésére itt nincs lehetőség, csupán azt állapítjuk meg, hogy a változás szellemi megalapozása két meghatározó társadalmi-értelmiségi csoporthoz köthető: a technokráciához és a demokratikus ellenzékhez (Csizmadia 1997)². E két csoport kiemelésében követem más szerzők (Szalai, 1991; 1995) felosztását, kiegészítve azzal a talán új momentummal, hogy meghatározó szerepüket a külpolitika szférájára is kiterjesztem. Ennek az első (1985–1988) időszaknak a lényeges fejleménye a Nyugat-idea megjelenése, két értelemben: mint világgazdasági rendszer és mint politikai intézményrendszer.

Az absztrakt Nyugat-kép a második időszakban (1989–1990) kibővül, formálódik, de továbbra is belül marad a „modellváltás” logikáján, azaz a pártok korai programjait az a bizonytalanság uralja, ami abból az elmentmondásból adódik, hogy *pszichikailag* már megvannak a rendszer lebontásainak feltételei, de a külpolitikai környezet még nem változott meg teljesen³. Ennek a második szakasznak uralkodó eszméje a *semlegesség* (szinte valamennyi párt); a Jaltai világrend megváltozása (Fidesz, 1988), a NATO és a Varsói Szerződés együttes felszámolásának igénye (MSZP, 1989); Magyarország és az európaiság egysége (MDF, 1989); a két világrendszer közötti híd-szerep, közvetítés (KDNP, 1989); illetve a harmadik út elutasítása és '56 semlegességi hagyományának vállalása (SZDSZ, 1989). A célok tehát részben átfedik egymást, részben eltérnek egymástól, de valamennyien abból indulnak ki, hogy az Európába való visszatérés a Jaltában fölállított földrajzi korlátok lebontását jelenti (Kaldor–Vejvoda 1997:7).

Az absztrakt Nyugat-képtől a konkrét felé való elmozdulás a harmadik periódusban, a demokrácia első ciklusában (1990–1994) következik be, amikor a semlegességre vonatkozó korábbi elképzelések nagyon gyorsan elenyésznek. Szerepe van ebben a gyors változásban az újonnan megválasztott konzervatív kormány aktív Nyugat-barát külpolitikájának, de annak is, hogy a korszak ellenzéki pártjai a külpolitika területén is versengésbe kezdtek a kormánypártokkal; nem csupán a kormány belpolitikai és gazdasági lépéseit bírálták kezdettől fogva, hanem Nyugat-politikáját is. Az SZDSZ például már 1991-ben fölvetette Magyarország teljes jogú EU-tagságának követelményét, illetve azt, hogy a nyugati csatlakozás előkészítésére új belső intézményrendszerre, a jogharmonizáció intézményi megszervezésére és integrációs államtitkárságra van szükség. Az MSZP – ekkor még meglehetősen elszigetelt állapotában – úgy fogalmazott, hogy folytatódik a nyugati országok fölértékelődése (1991), illetve „új világrend van kialakulóban” (1992). A harmadik ellenzéki párt, a Fidesz némileg másként közelítve a kérdéshez, a kormány és az ellenzék közötti külpolitikai konszenzus mielőbbi megkötését szorgalmazta, sőt úgy fogalmazott, hogy a nemzeti külpolitika összehangolásá-

ra a kormányzat és az ellenzéki pártok külpolitikai tevékenységét koordináló intézményes mechanizmus létrehozására van szükség. Megállapította továbbá, hogy a kormányzati apparátusnak információs csatornákat kell kiépítenie az ellenzékhez a külpolitikai konszenzus előmozdítására (1991).

Láthatjuk tehát, hogy már az első parlamenti ciklusban áttevődött a hangsúly az absztrakt-idealizált Nyugat-interpretációról a nyugat-európai intézmények adaptációjára, illetve a fölzárkózás konkrét teendőire, továbbá arra, hogy a fölzárkózás fő feladatait illetően konszenzus jöjjön létre a pártok között. Ilyen konszenzus azonban ekkor még nem jött létre. Hogy miért nem, arra a következő fejezetben kísérünk meg válaszolni.

A külpolitika 1994 után, a negyedik periódusban jutott igazán meghatározó szerephez, illetve ekkor kerültek előtérbe az Európai Unióhoz és a NATO-hoz csatlakozás konkrét kérdései. Ebben a kormányváltás utáni korszakban az új koalíció közös kiindulópontja volt, hogy – többek között – azért van szükség a nyugati intézményekhez való csatlakozásra, mert Kelet-Közép-Európának nincs stabilitást biztosító *saját intézményrendszere*. Mind az MSZP, mind az SZDSZ úgy fogalmazott 1994-ben, hogy Magyarországnak tudatosan le kell mondania *szuverenitása* egy részéről a *stabilitásáért* cserébe. Az önkéntes szuverenitás-korlátozás „doktrínája” a két kormánypárton kívül csak a Magyar Demokrata Néppárt 1996-os programjában jelent meg, az ellenzék többi pártjánál nem.

Mindez azonban nem azt jelenti, hogy az ellenzék ne lett volna (és ne lenne) tisztában azzal, hogy a nyugati régióhoz csatlakozás történelmi horderejű feladat. Az MDF például egyenesen úgy fogalmazott, hogy Magyarországnak – ha sikeres akar lenni – be kell kapcsolódnia a *harmadik ipari forradalomba* (1994). Más kérdés, hogy az MDF az EU-t és a NATO-t az ezeréves európai hagyomány részeként aposztrofálta, szemben a kormánypártokkal, amelyek nem a múlt és a tradíciók felől közelítették meg ezt a kérdést.

Összefoglalóan azt állapíthatjuk meg (megerősítve Simon János fentebbi tézisét), hogy a magyar pártok – különösen 1994 után – eljutnak az absztrakt Nyugat-értelmezéstől a felzárkózás konkrét kérdéséig. Ennek a változás-folyamatnak a centrumába a biztonságpolitika, a stabilitás, a szuverenitás-korlátozás, az intézményépítés és -fejlesztés, valamint a versenyképesség követelményei kerülnek.

Nyugat-Európa és Magyarország: mintakövetés és/vagy kölcsönhatás

Miközben a pártok programjaiban egybeeséseket találhatunk az EU-hoz és a NATO-hoz való fölzárkózás *szükségességére* vonatkozóan, erőteljes szemléleti különbségek figyelhetők meg Nyugat-Európa és Magyarország viszonyát illetően. Ezek a különbségek már 1990-től kimutathatók a baloldal és a liberális SZDSZ, illetve a konzervatív pártok, valamint a Fidesz nézeteiben.

Az MSZP és az SZDSZ külpolitikai elképzeléseinek kulcseleme a nyugati intézmény- és értékrendszer *mind teljesebb adaptációja*. Ennek magyarázata – mint már utaltunk rá – abban a *folyamatosságban* keresendő, amely a technokráciát és a demokratikus ellenzékét az előző periódus korai Nyugat-értelmezéséhez fűzte. A nyolcvanas évek közepén azonban még sokféle akadály volt a nyugati *világgazdasághoz*, illetve a *nyugati intézményrendszerhez* és a demokratikus értékekhez való adaptálódás koncepciója kidolgozásának. 1990 után ezek az akadályok elhárultak. De sem az MSZP, sem az SZDSZ nem került kormányra. Az MSZP programjainak visszatérő szlogenje a *korlátok figyelembevétele* (a lehetőségek kihasználása mellett). Ilyen korlátként és egyben lehetőségként jelent meg az MSZP további érvelésében Maastricht (1994). Más párt programjában nem olvashatunk arról, hogy a csatlakozás után évi 10–15 milliárd ECU illeti meg Magyarországot az Unió Strukturális Alapjából.

Az SZDSZ ugyancsak a mintakövetés fontosságát hangsúlyozta. Először, 1988-as programjában még azt az apokaliptikus képet rajzolta föl, hogy „vagy eltűnünk a süllyesztőben, vagy az egyesült, demokratikus, demilitarizált Európa közösségébe kerülünk. Más lehetőség nincs, ez nemzetközi megmaradásunk esélye”. Később is hasonlóképpen fogalmaztak: az integrálódásra azért van szükség, hogy a társadalmi-gazdasági struktúrákat „történelmileg igen rövid idő alatt 21. századi mintára szabhassuk át” (1994). Bár programjában a párt „fontosnak” tekintette a „belső szerves fejlődés lendületét”, a sikerhez mégis meghatározóbbnak minősítette „az integrálódás szolgáltatta külső ösztönzőket és kényszereket”.

A programokat vizsgálva feltűnő, hogy a jelenlegi kormánypártok érdeklődése szinte kizárólag a *mintakövetés technológiáira* irányul; miközben az ellenzéki pártok bővebben beszélnek a fölzárkózás szempontjából ugyancsak kulcstényezőnek számító Nyugat-Európa belső viszonyairól.

Az ellenzéki programok némelyike (lásd FKgP-program 1995) egyértelműen elutasítja a mintakövetésre épülő kormányzati stratégiát, amikor – a korai államszocializmus hivatalos politikai retorikájára emlékeztetve – arról beszél, hogy nem utolérni, hanem „lehagyni” kell Nyugat-Európát. A Fidesz nem pusztán arról értekezik, hogy miként kell *Magyarországnak* megváltoznia ahhoz, hogy csatlakozhasson, de arról is, hogy mennyiben kell *Nyugat-Európának* megreformálnia magát. Az 1994-es Fidesz-program egyedülálló ebben a vonatkozásban: tartalmazza a párt ajánlásait az ENSZ, illetve az EU döntéshozatali rendszerének reformjára; a közösség ügyének nagyobb nyilvánosságára; a polgárokat érintő Uniós Biztonsági és Együttműködési Értekezlet reformjára. Ezek a célok az 1996-os Fidesz-programban is visszatérnek, illetve további, újszerű elemekkel egészülnek ki. Előtérbe kerül például az *életminőség* kérdése mint olyan nyugati norma, amelyet a párt szembeállít az intézményrendszer pusztá adaptálásával. Ha a párt korábban *feltétel nélkül* támogatta az integrációt, az 1996-os program már úgy fogalmaz: „Magyarország nyugati integrációja maga sem öncél, hanem nemzeti érdekeinek érvényesítése számára kínálkozó, történelmileg szinte páratlanul kedve-

zónék tűnő új keret". Az MSZP és az SZDSZ számára Nyugat-Európa megkérdőjelezhetetlenül az új világrend szilárd letéteményese, ezzel szemben a Fidesz szerint a Nyugat a maastrichti értekezlet (1993) óta válságban van. „Majdani tárgyalási magatartásunk tehát nem a mindenáron való alkalmazkodás, mindenfajta követelés és ajánlás elfogadása, hanem a különböző területeken jelentkező magyar érdekek következetes és változó körülményeknek megfelelő, állandóan módosuló megfogalmazása és képviselése”⁴.

Más érveléssel, de szintén az egyoldalú mintakövetés veszélyére hívja föl a figyelmet az MDF 1994-es programja. A csúcstechnológiák hazai meghonosítását például csak abban az esetben tartja pozitívnak, ha „az anyagiakban kifejezhető életszínvonallal együtt emelkedik életünk erkölcsi és szellemi minősége is”. A párt szerint a csatlakozásnak nem lehet az a célja, hogy közben elsorvadjanak a nemzeti kultúra hagyományos értékei, műhelyei és intézményei.

Összegezve: Nyugat-Európára kis ország mivoltunknál fogva nem tudunk hatni (és a kipróbált nyugati technikák meghonosítása gyümölcsözőbb cél bármi másnál) – mondja az egyik oldal; a Nyugatnak magának is változnia kell, miközben a magyar gazdaságnak és társadalomnak is versenyképessé kell válnia – mondja a másik. E tekintetben jelentékek közöttük az eltérések.

A fölzárkózás menetrendjei és forgatókönyvei

Különség mutatkozik a pártok programjaiban az Európai Unióhoz való csatlakozás technikai lebonyolítását illetően. A pártok többsége meg egyezik abban, hogy a fölzárkózás nem történhet egyetlen „nagy ugrással”, hanem *fokozatosan* történhet meg. A fokozatosságnak lényegbevágó eleme, hogy a menetrendeknek tartalmazniuk kell a szomszédos országokkal való kapcsolatok javítását, mert csak a kelet-közép-európai országok közötti normális viszonyok garantálhatják a sikeres Nyugatpolitikát. A menetrendekre vonatkozó részleteket illetően az SZDSZ programjai tűnnek a legátfogóbbnak; a párt 1991-től kezdődően nem pusztán elvekben fogalmazza meg, hogy a csatlakozás érdekében „összehangolt lépések sorára van szükség”, de meg is nevezi a felkészülés szempontjából legfontosabb területeket, mint például az agrárszektor fölkészítése; a jogharmonizáció; az osztrák mintájú integrációs titkárság föllállítása; az exportvezérelte külgazdasági stratégia kialakítása stb. Figyelemre méltó, hogy 1991-ben az SZDSZ két komoly előfeltételt nevez meg az alkalmazkodásnak: az *átfogó intézményi reformot* és a *fokozatosságot*, a folyamat nem sokszerű jellegét. A fokozatosságot olyan értelemben tartja fontosnak az SZDSZ, hogy a magyar lakosságnak legyen elég ideje fölkészülni a csatlakozásra.

Az SZDSZ-éhez sok tekintetben hasonló részletes menetrendet dolgozott ki a Fidesz is 1994-es, illetve 1996-os programjában. Amiben alapvető eltérés mutatkozik, az az *alternatív forgatókönyvek* szerepének értelmezése. Az SZDSZ és az MSZP is elismeri, hogy Magyarországnak, il-

eltve a kormánynak rendelkeznie kell alternatív forgatókönyvekkel, de ezek szükségességét nem a Nyugat belső problémáiból vezeti le; a Fidesz viszont a forgatókönyvek készítését az Európai Unió válságának bizonytalan kimenetelével magyarázza. További eltérés a két kormánypárt forgatókönyv-értelmezéséhez képest, hogy a Fidesz a forgatókönyv-készítést a csatlakozási folyamat *időbeli kitolódására* is vonatkoztatja.

Ugyancsak a forgatókönyvekkel számoló pártok csoportjába tartozik az MDF. Ez a párt is részletesen foglalkozik a csatlakozási folyamat tendenciáival, különös tekintettel a honvédelem, a köz- és felsőoktatás kérdéseire. Az utóbbival kapcsolatban 1994-ben úgy fogalmaz a párt, hogy mielőbb ki kell alakítani a magyar művelődésügy külkapcsolati stratégiáját.

Az említett pártoktól alapvetően különbözik az FKgP és a KDNP stratégiája. E két párt esetében nem beszélhetünk alternatív forgatókönyvekről, illetve megtervezett csatlakozási lépések láncolatáról. A KDNP 1994-es programjában nem tapasztalható elmozdulás az általánosabb-elvontabb célok kitűzésétől a konkrétabb-részletezettebb menetrendek kijelölése felé. A nemzeti azonosság megőrzésével történő európai integrálódás a KDNP legfontosabb – de nem túlságosan sokatmondó – üzenete. Némileg eltér ettől az FKgP, de a magyar intézményrendszer átforgalmazására ez a párt sem dolgoz ki menetrendeket és forgatókönyveket. Az FKgP ugyanakkor a *külpolitikai* orientáció újraértékelését állítja középpontba: Németország, Japán és az Egyesült Államok mellett Kína és a „kis tigrisek” külpolitikai prioritássá emelését javasolja.

Összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy a pártok nem egyformán használják ki a külpolitikai prognosztika modern irányzataiban rejlő lehetőségeket (Csaba 1997; Schwartz 1991). A leginkább talán a két kormánypárt és a Fidesz (kisebb mértékben az MDF), a legkevésbé az FKgP és a KDNP gondolkodik alternatív jövőképekben, az úgynevezett „hivatalos jövőképekkel” (official future) szemben. Az alternatív jövőképekben való gondolkodás képessége a pártok programjainak egyik lényegi és újszerű eleme, e jövőképek hiánya szembeötlően elszegényíti, korszerűtlenné teszi a programokat.

A fentieket szemlélítve a következő táblázatot kapjuk:

A magyar pártok Nyugat-percepciójának főbb elemei és dinamikája

I. táblázat

A pártok Nyugat-percepciójának dimenziói*	MSZP	SZDSZ	Fidesz	FKgP	MDF	KDNP
Az absztraktság-konkrétság dimenziója	Kiindulópont: a NATO és a Varsói Szerződés együttes felszámolása (1989). Az EU-normák fokozatos teljesítése (1994).	Függetlenség, semlegesség (1989). A nemzeti hovartartozást leértékelő és a stabilitást preferáló Nyugat-Európa (1994). EU-konform intézményrendszer (1994).	Jalta meghaladása (1988). EU-konform intézményrendszer (1994). Az Uniót alkotó országok ezeréves szellemiségű kultúrára épülnek (1996)	Semlegesség, függetlenség (1988). A csatlakozás komplex program (Magyarország; Bulgária és Románia csatlakozása; területi autonómia Romániában, Szlovákiában és a Kárpátalján) (1995).	Semlegesség (1989). Bekapcsolódás a fejlett Európa életébe (1994). Szemben a kormányval, a nemzeti érdekek hatékony képviselője (1997).	Együttes kötődés a Nyugathoz és a Kelethez (1989). Híd szerep (1989). Dunamenti államszövetség (1990). Kollektív biztonsági rendszer (1994).
A mintavétel-mintaformálás dimenziója	Elsődlegesen mintakövetés. Az egyetlen globális érdekérvényesítő ország: az USA. A magyar nemzeti szemponatok „gondos mérlegelése”, a szuverenitás egy részének föladása.	Mintakövetés. A szuverenitás egy részének tudatos föladása, de ugyanennyi visszanyerése az EU-döntéshozatalban való részvétel által. Nem passzív integrálódás.	Mintavétel (a nyugati életminőség elérése) és mintaformalás egyensúlya. A magyar csatlakozással párhuzamosan a válságban lévő EU-intézményrendszernek is változnia kell. A nemzeti szemponatok hatékonyabb érvényesítése. Az EU nem öncél.	Utolérés és elhagyás. Sem keleti, sem nyugati: magyar út.	Az ezeréves magyar hagyományból levezetett csatlakozás. A mintavétel „torz” hatásainak kiszűrése, a társadalom nagy részének (nem pedig kisebbségének) csatlakozása.	Az EU-csatlakozás mint eszköz: csökkenti a térség közötti bizalmatlanságot. A nemzeti azonosság megőrzése.

A pártok Nyugat-percepciójának dimenziói*	MSZP	SZDSZ	Fidesz	FKgP	MDF	KDNP
A menetrendek és forgatókönyvek dimenziója	Intenzív törekvés alternatív forgatókönyvek és menetrendek készítésére. Prognosztika. Szenáriók.	Precízen kidolgozott menetrendek, részterületekre lebontott programok. Forgatókönyv-változatok. A lakosság alapos felkészítése.	Forgatókönyvek az EU-csatlakozás esetleges elhúzóására tekintettel. A lakosság hiteles tájékoztatása.	Belpolitikai reformtendek és forgatókönyvek hiánya. Egy – általában képviselt – jövőképpen való gondolkodás. Nincsenek jövőképváltozatok.	Néhány területen (oktatás, honvédelem, művelődés) jól kidolgozott menetrendek. Forgatókönyvdeficit	Gyengén körvonalazott menetrendek. Forgatókönyvek hiánya.
A pártprogramok dinamikája és/vagy statikusságuk dimenziója	Erős dinamika.	Erős dinamika.	Erős dinamika.	Gyenge dinamika. Statikusság.	A statikus és a dinamikus elemek egyensúlya.	Statikusság.

A táblázatban nem szerepel – összefüggő nézetrendszer híján – az MDNP.

A táblázatból az olvasható ki, hogy szinte valamennyi párt egyetértett korábban a semlegességgel, de ezt viszonylag rövid idő után föladták, a programokban egyre nagyobb szerepet kap a nyugati intézményrendszerhez való adaptálódás. Az adaptálódás (alkalmazkodás) kérdésében már megoszlanak a vélemények, mint ahogy a menetrendekben és a forgatókönyvekben való gondolkodást illetően is. Tézisünk mégis az, hogy napjainkban a külpolitika *konszenzusképző* terület. Ennek a kifejtése azonban már átvezet második – fentebb jelzett – hipotézisünkhöz.

A KÜLPOLITIKAI KONSZENZUS ÉS A KONSZENZUSLÁNC

Hipotézisünk nem pusztán az, hogy Magyarországon 1997-ben a külpolitika a pártok konszenzusos együttműködésének területe, de az is, hogy Magyarországon a demokrácia eddigi két parlamenti ciklusában számos, hosszabb-rövidebb ideig fennálló konszenzus formálta a politika szereplőinek működését és ezek egymás után, láncba rendezetten érvényesültek. Tanulmányunkban *konszenzuszláncolatnak* nevezzük azt a folyamatot, amelynek során a politikában mindig jelen van, majd megszűnik és új formában elevenedik újra a konszenzus. Úgy gondoljuk – s alább ezt próbáljuk kifejteni –, hogy a konszenzuszlánc teóriájával értelmezni tudjuk a magyar politika elmúlt évtizedében kialakult, rövid időtartamú

konszenzusokat, megszűnésüket, majd újak keletkezését, és hatásukat a párt- és politikai rendszer működésére.

Hipotézisünk igazolásához először is meg kell vizsgálnunk az általunk bevezetett fogalom viszonyát a *konszenzusos demokrácia* téziséhez. Csak miután ezt tisztáztuk, térünk át a láncolatok bemutatására; végül a legújabb – ezúttal külpolitikai – konszenzusforma értelmezésre.

Közismert, hogy a többségi és a konszenzusos demokrácia kategóriáit Arend Lijphart (1968; 1984) vezette be a politikatudományba. A kategóriákat ő maga is továbbfejlesztette, világos kritériumok alapján elhatárolta egymástól például a *konszenzusos* és a „*konszociális*” demokráciát (Lijphart 1989:39–41). Külön értekezés tárgya lehetne ennek a kategorizálásnak a hazai alkalmazhatósága, vagy a Lijphart rendszerét ért bírálatok elemzése (Kaiser 1997:430–434). Ezúttal csak egyetlen érdekes hazai interpretációs kísérlettel foglalkozunk, mégpedig Körösényi András (1993) dolgozatával, amelyet az előző parlamenti ciklus első két évének politikai és hatalmi viszonyairól írt. Elfogadjuk azt a kiinduló megállapítást, miszerint a hatalom centralizáltságát vagy osztottságát két dimenzióban: a politikai intézmények és a társadalmi szereplők terén lehet vizsgálni. A szerző az intézményi dimenzió kilenc területet felölelő⁵ részletes elemzése nyomán arra a következtetésre jut, hogy „a magyar politikai szerkezetet nem az egyneműség, a homogenitás és a többségi elv kizárólagos intézményesítése, hanem a pluralitás, a hatalommegosztás és a konszenzus elv intézményesítése jellemzi. Nem a hatalom centralizáltsága, inkább osztottsága alakult ki. Nemzetközi összehasonlításban Magyarország közelebb van a demokrácia megegyezéssel, mint a többségi modelljéhez” (Körösényi 1993:11).

A szerző szerint azonban a hatalommegosztás nem csak a politikai intézmények szintjén létezik, hanem *szociológiai* értelemben is, mégpedig olyan módon, hogy a pártokban és a parlamentben vezetett szerepet játszó elit társadalmi hátterét, kapcsolatrendszerét tekintve „különböző csoportokból áll, nem alkot egyetlen, egységes osztályt” (Körösényi 1993:15).

Visszatérve Lijphart korai (1968) munkájára, szerinte az egymástól elkülönült szubkultúrák, kultúrák és ideológiák esetében *az elitek viselkedése* válik döntővé. Fragmentált politikai kultúra esetében *kooperatív* elitmagatartásra van szükség a megegyezéssel demokrácia létrejöttéhez, a *kompetitív* elitmagatartás viszont centrifugális demokráciákhoz vezet. Körösényi szerint Magyarország – noha a hatalom intézményes megosztásában közel áll a megegyezéssel modellhez, de – három okból sem tekinthető mindenben hasonlóknak. Először is, Magyarországon a nyugati konszenzusos demokráciákhoz képest *homogénebb* a politikai kultúra. Másodsor, az alkotmány és a politikai intézmények szintjén a többségi kormányzásnak keményebbek a korlátai, mint Nyugat-Európa megegyezéssel demokráciáiban. Végül, Magyarországon az elitek magatartása nem kooperatív, hanem kompetitív. Mindezek összegzésképpen a szerző konklúziója: „Kompetitív elitviselkedés mellett a hatalommegosztást intézményesítő alkotmányos és politikai szerkezet nem teremt konszenzust, hanem blokkolt, cselekvőképtelen kormányzat és politikai polarizá-

ció kialakulását segíti. Konszenzusorientált politika, megegyezésem demokrácia helyett *megosztott köztársaság* jön létre” (Körösi 1993:17).

Bár a fentebbi dolgozat az 1990–1992-es politikai viszonyokat elemzi, megállapításai (ismerve a szerző újabb írásait) kiterjeszthetők a második (1994–1998-as) parlamenti ciklusra is. A politikai konszenzuszláncok hipotézisét a továbbiakban Körösi koncepciójának részbeni kritikájaként fejtjük ki.

A hipotézis kiindulópontja az, hogy a kompetitív elitmagatartás mint magyarító elv túlságosan megmerevíti, egydimenziósra szűkíti az értelmezést. Sokkal inkább beszélhetünk arról, hogy a politikai pártok versengő magatartása magában foglalja a *határhelyzetekben* való megegyezés képességét. Körösiével ellentétben úgy vélem, hogy nem beszélhetünk az intézményesség és a hatalmi szerkezet szintjén *eleve meglévő* konszenzusos mibenlétükről, mivel a mindenkori ellenzéki pártok az intézményi szféra szilárd konszenzuális szerkezetének hiányában folyamodnak a kooperáció, a konszenzuseresés stratégiájához. Nagyon lényeges, hogy a politikai aktorok a maguk viselkedésével, pozíciójavitásával igyekeznek befolyást gyakorolni magára az intézményi szerkezetre, amely – legalábbis a szereplők percepciójában – nem tekinthető szilárdnak és kialakultnak. Ez más kiindulópont, mint a nyugat-európai demokráciákban, ahol a politikai pártok és cselekvők számára adekvátak, konstansak az intézményi és a hatalmi viszonyok. A magyar demokráciában ilyen szabálystabilitás vagy szabályértelmezési konszenzus nem létezik. Létezik viszont a határhelyzetekben való konszenzusra törekvő követelménye, amely a magyar demokrácia polarizálttá válásának korlátja. Ha így nézzük, a Körösi (és sokan mások) által említett ellenesség, az elitek szintjén jelentkező „tábor-mentalitás” relativizálódik vagy legalábbis nem fenyeget a vetélkedés elfajulásával.

Hipotézisünk két kulcsfogalma tehát a *határhelyzet* és a *kooperativitás*. Feltételezésünk az, hogy a parlamenti pártok e két fogalom „alkalmazásával” bonyolították le Magyarországon a rendszerváltást. A határhelyzet kategóriájának bevezetésével választ kapunk arra a kérdésünkre, hogy a konszenzuskötések miért nem tartósak, illetve miért annyira változékonyak az elitek magatartásában. Feltehetőleg azért, mert a viselkedési normák nem predetermináltak, nincs olyan, valamennyi fél által egyöntetűen és tartósan vállalható elv, norma, szabály, amelynek követségében egyetérthetnének. *Tartós* kooperáció híján pedig a konszenzus elv nem mint állandó *szerkezeti*, hanem mint *magatartásformáló* tényező jelenik meg.

További hipotézisünk, hogy az átmenet kezdete óta *konszenzuszláncolatok* szabályozták az elit magatartását, mégpedig négy határhelyzethez kapcsolódóan. Fontos karakterjegyük e konszenzusoknak, hogy *időlegek* voltak és az elitverseny következtében rövid távon fölbomlottak, hogy aztán újabb konszenzusba torkolljanak. Az egyes elitcsoportok nem okvetlenül azonos módon vesznek részt a konszenzus feltételeinek megteremtésében és fenntartásában, de valamilyen módon az összes mértékadó párt közreműködik benne. Az említett négy konszenzusforma egyike a koordinált átmenet tárgyában kialakított konszenzus

(1989–1990). A második a jogállami intézményrendszer és a parlamenti demokrácia (ha tetszik: a nyugati modell) kiépítésére vonatkozó konszenzus (1990–1992). A harmadik az intézményi demokrácia társadalmi hatékonyságának növelését illetően létrejött konszenzus (1992–1994), végül a negyedik a külpolitikai konszenzus (1994–től). E felsorolásból először is kitérünk, hogy a pártok mai külpolitikai konszenzusa a legújabb időszak fejleménye. Ahogyan az első részben bizonyítani próbáltuk: a pártprogramokban a Nyugatról vallott felfogásokban sok a hasonlóság, de a külpolitika mint tematika csak 1994 után válik olyan határhelyzetté, amikor a konszenzus igénye felmerül. A korábbi években inkább e határhelyzet előfeltételeinek megalapozásáról volt szó, illetve más tematikák töltötték be a konszenzusképző szerepet.

1. Ami a *koordinált átmenet* (Kis 1997) stratégiáját és az ebben való megegyezést illeti, az elitcsoportoknak azért sikerült megállapodniuk, mert kifejezte valamennyiüknek azt a szándékát, hogy *tárgyalásos* rendszerváltásra kerüljön sor (Tökés 1996; Bruszt 1995). Ha nem állt volna fenn egy másik elméleti választási lehetőség (az erőszakos átmenet vagy a rendszer jobbított fenntartása), nem sikerült volna konszenzusra jutni a koordinált átmenet kérdésében. De a mindenkori konszenzus mögött *társadalmi* akaratnak is kell lennie. Ez az 1980-as évek végén Magyarországon megvolt, a társadalom jelentékeny csoportjai akarták a rendezett, békés átmenetet.⁶

2. A demokratikus intézményrendszer kiépítése nagyjából egybeesett azzal a felismeréssel, hogy a változás nem azt és főként nem mindenkinek azt hozta, amit elvárt. Szociológiai vizsgálatok kimutatják, hogy a koordinált átmenet – bármennyire is részesei voltak a társadalom bizonyos szegmensei – nem terjedt ki a társadalom egészére (Angelusz–Tardos 1996:17). A konszenzus ebben a periódusban (1990–1992) a jogállami rekvizitumok, a demokratikus keretek és normák meghonosítására és megszilárdítására terjedt ki. De már ebben az időszakban felhalmozódtak a pártok közötti kezdeti konszenzus felbomlásának jelei, legfőképpen azért, mert az Antall-kormány időszakában nem javult a társadalom *integráltsága*. A formális-intézményi demokráciával szemben konszenzuális kérdéssé vált a társadalmi demokrácia tematikája⁷.

3. A következő nagy konszenzusképző téma a társadalmi és az intézményi demokrácia valamiféle egyensúlyának megteremtése. A konszenzuszláncnak ez az eleme arra a felismerésre épül, hogy az intézmények hatékony működése még nem garantálja a társadalom helyzetének javulását. 1992 és 1994 között valamennyi párt igyekszik megfogalmazni a maga társadalomcentrikus alternatíváját, miközben a korábbi konszenzus megszűnik. Ebben a periódusban az ellenzéki pártok erőteljesen bírálták a kormányt, amiért az – szerintük – visszaél a többségi elvvel, a demokratikus intézményeket nem megfelelően működteti. A kormánypártok viszont demokratikus feljogosítottságukra hivatkozva bírálták az ellenzék – szerintük – alkotmányveszélyeztető lépéseit, illetve a többségi elv rendszeres ellenzéki kétségbevonását.

4. Az 1994 (de különösen az 1996) utáni időszakban a külpolitika válik a magyar pártok konszenzusának terepnumává. Ennek nyilvánvaló

oka, hogy Magyarország ebben a periódusban jut el olyan stádiumba, amikor is a közte és az Európai Unió közötti tárgyalások fölgyorsulnak. De a külpolitikai konszenzus létrejöttéhez kellett a korábbi (társadalomcentrikus) konszenzus detronizációja (szimbolikusan az 1995. márciusi Bokros-csomaggal) is.

A négy konszenzustípus rövid áttekintéséhez a következő értelmező megjegyzések fűzhetők:

– A konszenzuszlánc folyamatosan működik. Ez azt jelenti, hogy a pártok közötti verseny időről-időre konszenzuskényszerhez vezet, de az egyes konszenzusok a korábbiak felszámolásával, tagadásával jönnek létre.

– A konszenzuszlánc nem szakad meg, mert a pártok jól adaptálódnak az egyes területeken elszenvedett sikertelenségekhez. Miként a kormányoknak, a pártoknak is rengeteg lehetőségük van hatékonyságuk, tanulóképeségük demonstrálására (Rose 1987).

– A konszenzuszlánc állandóságának döntő oka, hogy mindig vannak olyan határterületek, amelyek kivonhatók az abszolút verseny hatálya alól. Azt, hogy melyek ezek a területek, a mérvadó pártok (és teoretikusai) szabják meg és ily módon világosan elhatárolhatják egymástól a demokrácia számára elfogadható és elfogadhatatlan magatartástípusokat⁸.

– A konszenzusképesség fönntartása a politikai pártok elementáris érdeke, de nem azért, mert ettől remélhetik a beléjük vetett állampolgári bizalom növekedését. Hanem azért, mert nyitottnak és fogékornak kell lenniük a politikai elit eme állandó technikájának alkalmazására. A pártok közötti kooperáció az elmúlt tíz évben az erős konszenzuskötési hajlandóságra épült; ez a magyar pártok egyik időtálló hagyománya.

– A konszenzusokat ugyanakkor állandóan hatályon kívül is helyezik a pártok. Amennyiben a konszenzus legalább részben eredményes (például nem forradalmi, hanem koordinált volt az átmenet, vagy létrejöttek a jogintézmények stb.), akkor az elit úgy teljesíti leginkább szerepét, ha új témákat, határhelyzeteket jelöl ki. Amikor ezek is teljesülnek, újabb konszenzuskényszer lép fel.

– A konszenzuskényszer tehát erősebben motiválja a pártpolitikát, mint azt a kompetitív elitstratégiák teóriájából (pl. Körösi 1993) gondolhatnánk. Funkciója az, hogy magát a politikát és a pártrendszert is védje a konszenzusképtelenségekkel szemben. A verseny inkább azért folyik, hogy melyik párt és politikai elitcsoport témái kerülnek konszenzusképző funkcióba.

– A fentiekből fakadóan hipotézisünk az, hogy a külpolitikai konszenzus sem tekinthető abszolútnak, tartósnak, csupán a konszenzuszlánc meghatározott fázisában jelentkező részelem. Erre utalnak az első blokkban végzett elemzéseink is, amelyek azt mutatják, hogy bizonyos pártok már most is „kitekintenek” a külpolitikai konszenzusból. Tekintve azonban, hogy a pártok egyelőre deklaratív módon kiállnak e konszenzus érvényessége mellett, nem mondhatunk semmit arról, hogy milyen lesz majd a külpolitika *utáni* konszenzus.

Áttérve magának a külpolitikai konszenzusnak a vizsgálatára, először is létrejöttének feltételeiről kell beszélnünk. Miért bomlott föl Ma-

gyarországon az előző periódusban (1992–1994) létrejött „társadalomcentrikus” konszenzus? Mindenekelőtt azért, mert az akkori ellenzék (különösen az MSZP és az SZDSZ) által a politikai arénába vitt témáról kiderült, hogy körülötte csak *elvi* – és rövid távú – *konszenzus* alakítható ki, gyakorlati nem. Másfelől a jelenlegi külpolitikai konszenzus választ ad egy fontos kérdésre, nevezetesen arra, hogy a társadalom integrálásának korábbi változatai korlátozott eredményeket hoztak. A konszenzuslánc hipotézisének része ugyanis az a megállapításunk, hogy a konszenzuskötések egyben *integrációs próbálkozások* is. A koordinált átmenet, a jogállamiság kiépítése vagy formális intézményeken túli társadalmi aspektus preferálása egyben törekvés a társadalom integrálására. Nem pusztán azért olyan rövid életűek ezek a konszenzusok, mert az elitek kompetitív stratégiái felemészítik kooperatív kapacitásaikat, hanem döntően azért, mert az egyes konszenzusteremtésekhez fűzött integrációs remények nem teljesülnek.

A konszenzuslánc tehát – túl a fentebb pontokba szedett tényezőkön – azért funkcionál, mert a pártok egy-egy *sikertelen* integrálási kísérletnek is tekintik a közöttük létrejött konszenzust, és újabb területre kénytelenek vándorolni. A külpolitikai konszenzus egy vonatkozásban azonban föltétlenül más, mint a korábbiak: halasztóbb hatályú az előzőeknél. Azzal ugyanis, hogy egy *külső* motívum került a konszenzuskötés homlokterébe (amelynek eredményessége akár hosszú évekre is homályba veészhet), a pártok érvanyagot találhatnak az eddigi konszenzusok viszonylagos rövidtávúságára és sikertelenségére. Ez az érv pedig az lehet, hogy tényleges és hosszú távú konszenzus csak *külső autoritás*, az EU bekapcsolódásával teremthető meg.

Ugyanakkor van egy figyelmeztető tényező a pártok számára, amely arra utalhat, hogy a külpolitikai konszenzus sem lesz hosszú életű. Csepeli György és Závecz Tibor felméréséből tudjuk, hogy a magyar lakosság jelentős része (68%-a) elfogadja az EU-hoz való csatlakozást a kívülmaradással szemben, sőt számos előnyt is remél a csatlakozástól, viszont a megkérdezettek nagyobb része nem lát esélyt arra, hogy az EU-csatlakozás nyomán javuljon az ország *belső integráltsága*. „A kérdezettek fele úgy gondolja – írják a szerzők –, hogy az EU-csatlakozás a személyközi viszonyokat is erodálja, a mostaninál kevésbé törődnek egymással az emberek” (Csepeli–Závecz 1997:659–661).

Ha helytálló az a korábbi feltételezésünk, hogy a konszenzusos-kooperatív elitmagatartás háttérében fontos motiváló tényezőként a társadalom integrálásának valamilyen felfogása áll, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a társadalmi integráltság külpolitikai konszenzussal (az EU előnyeinek hangsúlyossá tételével) szándékolt javításának is bizonytalan a kimenetele.

A pártok programjainak áttekintéséből megállapíthatjuk, hogy a külpolitikai konszenzus érvényesülése nem pusztán a pártok érdekeiből, hanem a magyar demokrácia kiépülésének abból a sajátosságából következik, amelyben nem stabilak és elfogadottak a demokratikus *intézményrendszer* konszenzusos jellegének alapelvei, ezért a politikai aktorok konszenzusos *magatartással* igyekeznek pótolni a lijpharti értelemben

vett eligazító normák listáját. Az tehát a döntő különbség a nyugati konszenzusos demokrácia és a konszenzuszláncolatra épülő hazai között, hogy míg az előbbiben magának az intézményi rendnek és szerkezetnek van normatív érvényessége, addig Magyarországon – bár elviekben minden politikai szereplő elismeri a jogállamot – a felek a konszenzust szakadatlanul meg akarják találni, föl akarják bontani és újra akarják építeni.

Az elmondottakat összefoglalva a következőképpen ábrázolhatjuk.

*Konszenzuszláncolat az átmenet periódusában
és a demokrácia első két ciklusában*

2. táblázat

<i>Időszak</i>	<i>Konfliktus típus</i>	<i>Konszenzus-típus</i>	<i>Kormány-pártok</i>	<i>Ellenzéki pártok</i>	<i>Konszenzuste- rentő külső aktorok</i>
1989–1990	Kommunis- ták versus ellenzékiek	A Kádár- rendszer lebontása (rendszervál- tás)	-	-	Ellenzéki elit
1990–1992	Régi rend- szer versus új rendszer	A jogállam és a demokrácia intézmény- rendszerének kiépítése	Többségi elv. Legitimáció	Az ellenzék kiszorítottság érzete, kon- szenzuskere- sés	Koalíciós elit. Az öröklött elit második vonala
1992–1994	A demokrá- cia többségi és/vagy kon- szenzusos működése	A demokratio- kus intéz- ményrend- szer mellett a társadalom szempontjai- nak fokozot- tabb érvénye- sülési igénye	A társadalmi egyenlőtlen- ségek fokozá- sa a megho- zott refor- mokkal	A társadalmi közhangulat- ból levezetett ellenzéki po- litikai straté- gia	Mozgalmi ér- telmeség. Média
1994–1997	A társadalmi demokrácia és a makro- gazdasági ha- tékonyság üt- közése	Az Európai Unióhoz va- ló csatlako- zás, külpoliti- ka	Mintaköve- tés, adaptálás	Mintakövetés és nemzeti sajátosságok együttese	Technok- rácia. Karrierelit, Menedzser- elit

A KÜLPOLITIKAI KONSZENZUS ÉS A PÁRTRENDSZER

A fentiekben talán sikerült bizonyítani azt a hipotézist, hogy Magyarországon az általában feltételezettnél nagyobb a pártok konszenzusképessége, sőt egyenesen konszenzuszlánc működik, ami hatással van a pártrendszer egészére. A magyar pártrendszert éppen azért nem látjuk fenyegetve a Körösenyi által leírt „blokkolt, cselekvésképtelen kormányzat és politikai polarizáció” kettősségével, mert úgy találtuk, hogy az általa feltételezettnél nagyobb a pártok megegyezési hajlandósága. Körösenyi modelljének hiányosságát abban látjuk, hogy a kooperativitás és a kompetitivitás magatartásformáit egymást kizárónak tekinti, ami vizsgálati szempontjaink fényében nem igazolható állítás. Azt kell tehát megmagyaráznunk, hogy az általunk kialakított hipotézisrendszerben milyen pártrendszer jön létre a konszenzuszlánc működése nyomán, illetve milyen módon formálja újjá a képet a pártok között létrejött mai, külpolitikai konszenzus.

Kiindulópontunk Katz és Mair (1995) közismert elmélete az úgynevezett kartell-pártokról. A szerzők egyik legfigyelemreméltóbb állítása, hogy éles határvonal húzható a korábbi párttípusok (elitpártok, tömegpártok, néppártok) és a legújabb típus, a kartell-pártok közé, ami a társadalomhoz való kapcsolatrendszerüket illeti.⁹ Állításuk lényege az, hogy míg a tömegpártok maguk is a civil társadalom részei, mára ez a helyzet alapvetően módosult: a kartell típusú pártok valójában már sokkal inkább az állam, mintsem a civil társadalom tartozékai (Katz–Mair 1995:19). Ez az állítás releváns a magyarországi pártokra és a pártrendszer egészére nézve és újabb hipotézis megfogalmazását teszi lehetővé számunkra.

Ez a hipotézis a következő. Ha el fogadjuk is, hogy kartell-pártok léteznek (létezhetnek) Magyarországon is, nincs semmiféle empirikus bizonyítékunk arra, hogy a pártok összessége vagy akár többsége ebbe a párttípusba lenne sorolható. Az az állítás viszont talán megkockáztatható, hogy a magyar politikai és pártrendszer polarizáltságának jelensége ebből az aspektusból is magyarázható. Hipotézisünk az, hogy a magyar pártok közötti konfliktusok a pártverseny olykor végletesnek tűnő kieledződése nem a hagyományos egymással szemben álló *ideológiák* konfrontálódásában leli a magyarázatát, sokkal inkább abban, hogy különféle párttípusok léteznek a tömegpárttól kezdve a néppárton, a gyűjtőpárton át a rétegpártig és a kartell-pártig. A probléma tehát nem pusztán az – amit fentebb már jeleztünk –, hogy nem működik minden érintett fél számára szabályszerűnek tekintett, normatív intézményi rend (azaz akár a többségi, akár a konszenzuszos demokrácia); és nem is csak az – amit az imént jeleztünk –, hogy ideológiai ellentétek vannak, hanem az, hogy egymástól különböző párttípusok és ezekhez hozzárendelendő funkciók léteznek.

Behelyettesítve ebbe a keretbe a magyar pártokat: a két kormányzó párt úton van a kartell-pártiság felé (különösen az SZDSZ), az ellenzéki pártok viszont semmiképpen nem sorolhatók ebbe a kategóriába. Ez pedig kétségtelenül oda vezethet, hogy a fentebb részletesen leírt kon-

szenzulánc nem tud összeállni általános intézményrendszerre, hanem csak elitviselkedésre. 1996 óta azt látjuk, hogy a „kartellesedő” kormány-pártok már az *állam részeként* igyekeznek működtetni a konszenzuláncot. A külpolitikai konszenzusnak ugyanakkor nincs – mint ahogyan az előző konszenzusoknak sem volt – hatása a pártrendszer egészének struktúrájára. A külpolitikai konszenzus addig marad fenn, amíg nem jelennek meg olyan új konfliktuspontok, amelyeknek konszenzuális földolgozása a külpolitikai tematikánál égetőbbé válik.

Hipotézisünk szempontjából talán az utolsó kérdés az, hogy mi lehet a konszenzuláncként megnevezett tünetegyüttes jövője. Ahhoz, hogy erre válaszolni tudjunk, az eddigieknél világosabbá kell tennünk, hogy a konszenzulánc létezésének két feltétele van. Az egyik az, hogy a magyar demokrácia eddigi tapasztalatai alapján nem sorolható be biztosan sem a többségi, sem a konszenzusos demokrácia típusába. Hiába szilárdak az intézmények, mégsem „tiltják meg”, teszik fölöslegessé a többségi vagy a konszenzuselv alternatív értelmezéseit. A másik pedig az, hogy a magyar társadalom nem nevezhető *integráltnak* (ahogyan fentebb Csepeli és Závecz tanulmányát is idéztük), ezért *rászorul* a politikai pártok konszenzusos szerepvállalására, ami magában rejti az integráltság növekedésének (vagy egyáltalán: megteremtődésének) esélyét.

Nagy kérdés, hogy a kartell-pártok képesek lesznek-e ennek az integrációnak a megteremtésére, és mi történik akkor, ha kiderül, hogy nem. A magyar pártrendszer is adaptálódni fog tehát Nyugat-Európához az elkövetkező években. A jövő konszenzusait különböző funkciójú, modernségi fokú, szervezett háttérű pártoknak kell majd megkötniük.

JEGYZETEK

- ¹ Simon János 193 parlamenti képviselővel (tehát a képviselők felével) töltetett ki kérdőíveket. Kutatási adatai nyomán arra a következtetésre jutott, hogy az egyes pártokhoz tartozó képviselők Nyugatról alkotott felfogásában nincs szignifikáns eltérés. Cáfolta ugyanakkor azokat a vélekedéseket, amelyek szerint Magyarországon alapvető különbség mutatható ki (a baloldal javára) az Európához való csatlakozás kérdésében.
- ² Előkészületben lévő könyvemben részletesen foglalkozom a Kádár-rendszer különböző elitesoportjainak Nyugat-felfogásával, illetve e felfogás gyökereivel. Nyilvánvaló, hogy a nyolcvanas évek előtt sem a (nem is létező) technokrácia, sem a (létező) demokratikus ellenzék nem volt még Nyugat-barát. A változásfolyamatot igyekszem végigkísérni különböző közéleti viták, illetve folyóiratok (*Társadalmi Szemle*, *Közgazdasági Szemle*, *Beszélő*) kapcsán.
- ³ A továbbiakban a szövegben csak kivételes esetben idézünk szó szerint a pártok programjából, de jelezzük, hogy mely párt, melyik évben készült programjáról van szó. A programok részletes, szövegszerű bemutatása szétfeszítené e dolgozat kereteit.
- ⁴ A Fidesz fentebbi álláspontjához nagyon hasonlót fejtett ki Ralph Dahrendorf (1997).
- ⁵ A kilenc terület az alkotmány, a kormány, a törvényhozás-végrehajtás, a törvényhozás fölépítése, az állam fölépítése, a közvetlen demokrácia, a választási rendszer, a pártrendszer és a politikai kultúra. A klasszikus többségi elv az 1990-es évek elején a szerző szerint csak két területen, a törvényhozás fölépítésében és az állam fölépítésében érvényesül (Körösenyi 1993:11).

- ⁶ Ennek a társadalmi elvárásnak az elszegényedéssel, illetve a jobb élet utáni vágygal kapcsolatos összefüggéseit elemezték például a Magyarország Politikai Évkönyve 1988-as és 1990-es kiadásainak szerzői (lásd például Ferge 1988, Simon 1988, Bruszt-Simon 1990.)
- ⁷ A Demokratikus Charta például – amellett, hogy számos esetben gazdasági és politikai követeléseket fogalmazott meg – döntően társadalmi mozgalomként definiálta önmagát.
- ⁸ Ezt a jelenséget behatóan vizsgálja Szabó Márton (1996) a politikai barát, ellenfél, ellenség és idegen fogalmak kapcsán.
- ⁹ Katz és Mair tizenhárom területen vizsgálja az egyes párttípusok jellemzőit. E tizenhárom dimenzió közül csak az egyik „a pártok pozíciója a civil társadalom és az állam között”. (Katz-Mair 1995:19).

IRODALOM

- Angelusz Róbert-Tardos Róbert 1996. Választási részvétel Magyarországon, 1990–1994. *Politikatudományi Szemle*, 4, 7–33.
- Ágh Attila 1992. A pártok parlamentesedése Magyarországon (1989–1991). *Politikatudományi Szemle*, 1, 125–139.
- Bruszt László 1995. Magyarország tárgyalásos forradalma. In: *A centralizáció csapdája*. Szombathely: Savaria University Press, 67–86.
- Bruszt László-Simon János 1990. Posztpaternalista politikai orientációk Magyarországon. In: *Magyarország Politikai Évkönyve*, 464–482.
- Csaba Gábor 1996. A külpolitikai prognosztika. *Külpolitika* 3–4, 35–73.
- Csepeli György-Závecz Tibor 1997. Várakozások, remények, félelmek: az Európai Unió képe a magyar közvéleményben. In: *Magyarország Politikai Évkönyve*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 650–668.
- Csizmadia Ervin 1994. A politikai irányzatok ellentétei és a konfliktusok értelmezése. *Politikatudományi Szemle*, 3, 167–170.
1997. A politika Nyugat-képe az átmenetben. *Közpolitika* 1, 17–19.
- Dahrendorf, Ralph 1997. Miért éppen Európa? – Egy szkeptikus európai tünődő kommentárjai. *Századvég*, tavasz, 69–89.
- Ferge Zsuzsa 1988. Az elszegényedés folyamatai. *Magyarország Politikai Évkönyve*. 117–125.
- Fricz Tamás 1996. *A magyarországi pártrendszer 1987–1995*. Cserépfalvi Kiadó
- Glatz Ferenc (szerk.) 1997a. Globalizáció és nemzeti érdek. *Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián*.
- 1997b. *A demokrácia intézményrendszere Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia.
- Inglehart, Ronald 1987. Coercion and Consent: How much Consensus is Necessary for a Democratic Order? How much Consensus is Present? In: Peter, Kozłowski ed. *Individual Liberty and Democratic Decision-Making*. J. C. B. Mohr. Tübingen, 180–200.
- Kaiser, André 1997. Types of Democracy. From Classical to New Institutionalism. *Journal of Theoretical Politics*, október, 419–444.
- Kaldor, Mary-Vejvoda, Ivan 1997. Az Európai Unióhoz csatlakozás feltételei: demokratizálódás a közép-kelet-európai országokban. *Politikatudományi Szemle*, 3, 5–29.
- Katz, Richard-Peter Mair, 1995. Changing Models of Party Organization and Party Democracy. *Party Politics*, 1, 5–28.
- Kis János 1997. Reform és forradalom között. I–II. *Kritika*, június, július.
- Kovács Éva-Tóth István János 1992. Ki mit mondott 1990-ben? Választási pártprogramok tartalomlemezése. *Politikatudományi Szemle*, 1, 99–123.
- Körösényi András 1993. Kié a hatalom? A hatalom pluralitása Magyarországon. 1990–1992. *Politikatudományi Szemle*, 4, 5–20.
- Lijphart, Arend 1968. Typologies of Democratic Systems. *Comparative Political Studies*, április.

- 1984. *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. Yale University Press: New Haven, London.
- 1989. Democratic Political Systems. Types, Cases, Causes and Consequences. *Journal of Theoretical Politics*, 1. 33-48.
- Rose, Richard 1987. Learning to Understand. Democratic Government Better. In: Peter Kozlowski (ed.) *Individual Liberty and Democratic Decision-Making*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 145-172.
- Schwartz, Peter 1991. *The Art of the Long View: Planning for the Future in an Uncertain World*. New York: Doubleday Currency
- Simon János 1997. Kifelé integráció, befelé dezintegráció? A politikai elitcsoportok viszonya az európai integrációhoz és egymáshoz. In: *Magyarország Politikai Évkönyve*. 669-684.
- Szabó Márton 1996. Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről. *Politikatudományi Szemle*, 4, 101-132.
- Szalai Erzsébet 1991. A hatalom metamorfózisa. *Valóság*, június.
- 1996. Az elitek metamorfózisa. In: *Az elitek átváltozása*. Cserépfalvi Kiadó, 22-43.
- Tőkés, L. Rudolf 1996. *Hungary's Negotiated Revolution. Economic Reform, Social Change and Political Succession*. Cambridge University Press
- Závodszy Géza 1997. *Az Amerika-motívum és a polgárossodó Magyarország. A kezdetektől 1848-ig*. Korona Kiadó.
- Zsolt Péter-Derényi András 1993. Az utánzás régiója. A Nyugat a magyar értékterben. *Világosság*, július, 31-43.

